

Streszczenie rozprawy doktorskiej pt.

Nazwiska krasnostawian w II połowie XVIII wieku.

Na podstawie metryk osób zmarłych z okresu 1748-1786

Autor: **mgr Irena Kulik**

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Wydział Nauk Humanistycznych

Instytut Filologii Polskiej, Katedra Języka Polskiego

Promotor: **prof. dr hab. Władysław Makarski**

Przedmiotem niniejszej pracy doktorskiej są nazwiska mieszkańców Krasnegostawu oraz pobliskich przedmieść i miejscowości z II połowy XVIII wieku, które obecnie całkowicie lub częściowo należą do terenu tego miasta. Dotyczą 1820 jednostek z około 3300 wpisów i zostały wyekscerpowane z jednorodnego kompleksowego materiału, jakim są metryki osób zmarłych z okresu 1748-1786, uchodzące za najstarsze z zachowanych w archiwum parafialnym przy pojezuickiej świątyni pw. św. Franciszka Ksawerego w Krasnymstawie. Po zestawieniu jednorodnych form oraz odtworzeniu mian: 229 męskich od żeńskich; 2 męskich od patronimicznych; 4 żeńskich od rodzinnych oraz pojedynczej żeńskiej na podstawie nazwiska córki – wyodrębniono 1309 haseł (w tym 754 męskie i 555 żeńskich).

W ten sposób wyszczególniony materiał poddano różnorodnej charakterystyce jakościowej: odpowiedniej klasyfikacji semantyczno-formalnej, ocenie genetycznej ze względu na obecność w tym zbiorze elementów obcych oraz charakterystyce językowej ze względu na strukturę fonetyczno-graficzną tego materiału. Dopelnieniem tej charakterystyki jakościowej jest ocena materiału pod względem ilościowym – statystyka nazwisk w konfrontacji ze wskaźnikami kwantytatywnymi antroponimii regionalnej i ogólnopolskiej.

Praca składa się z trzech zasadniczych części.

We wstępnej – wyjaśniono cel badawczy, jakim jest dokonanie analizy semantyczno-strukturalnej zgromadzonego materiału oraz zaprezentowanie go w świetle badań osobowych nazw własnych. Kolejno przedstawiono sytuację historyczno-osadniczą, rozpoczynając od najwcześniejszych dziejów ziemi chełmskiej oraz początków miasta powiatowego z wytłumaczeniem znaczeń podwójnej jego nominacji, poprzez wiek XVIII – do współczesności. Szczegółowo zaprezentowano podstawę źródłową oraz antroponimiczną bazę, która posłużyła do opracowania zgromadzonego materiału.

W kolejnej, słownikowej, najbardziej obszernej części dokonano szczegółowej analizy każdego hasła według określonych reguł leksykograficznych, zachowując odpowiednią alfabetyczną kolejność

oraz określoną naprzemiennosc form męskich i żeńskich. W toku ujawniono różnorakie wątki badawcze: strukturalny (słowotwórczy) realizowany według ustalonych standardów – ze wskazaniem różnorodnych podstaw (apelatywnych, antroponimicznych i toponimicznych), formantów z całą gamą wyróżników (z sufiksalnym *-k-*, *-c-*, *-ic(z)*, *-ski*, *-s-*, *-r-*, *-l-*, *-n-* itp.) oraz różnymi typami derywacji (postępowej, wymiennej w nazwiskach sekundarnych, semantycznej w nazwiskach prymarnych).

Na podstawie nazwotwórczą, która często jest homonimiczna, złożyły się: nazwy miejscowości, np. *Opole* : *Opolski*, rzeczowniki (apelatywa), np. *kruk* : **Krukowski*, przymiotniki, np. *słodki* : *Słodkowski*, czasowniki, np. *berczeć* : *Berczowski*, imiona chrześcijańskie, np. *Dawid* : *Dawidowicz* i rodzime staropolskie, np. *Sambor* : *Samborski*, skrócone formy na skutek derywacji wstecznej od imion, np. *Ron* : *Hieronim*; *Dal* : *Dalebor*, *Dalemir*, *Dalestryj*, derywowane, np. *Jarosz* : *Jaroszewicz*; *Daszyk* : *Daszycki*; *Daszek* : *Daszkowski*. W zbiorze znalazły się formy, które daje się wyjaśnić w sposób prosty, oraz skomplikowane z wielostopniową analizą słowotwórczą, w sytuacji, gdy w grę wchodzi morfologicznie złożone podstawy antroponimiczne – nierzadko wieloznaczne lub oboczne – wymagające dalszego objaśnienia etymologicznego, jak w nazwiskach *Bierkowski*, *Maliszewski*, *Rostek*, *Sobczak*, *Stawidczuk* itp.

W części syntetycznej zaprezentowano językowy obraz badanych XVIII-wiecznych nazwisk, zastosowując własną klasyfikację nazwisk z uwzględnieniem wysokiego stopnia ich homonimiczności (jako formy hipotetyczne), co nie ma charakteru całkowicie rozłącznego, a użyta kategoria podziału: semantyczna i formalna, nie układają się w taki sam poziom. Zasadą nadrzędną, porządkującą cały materiał w sposób rozłączny, stała się płeć nominowanych osób, co wyznaczało zasadniczą grupę nazwisk męskich: większą – mężów i ojców oraz mniejszą – synów. Równoległą do nich stała się klasa nazwisk żeńskich: żon, wdów i córek.

Nazwiska męskie (mężów i ojców) ujawniono ze wskazanych procesów derywacyjnych o określonym nacechowaniu semantycznym, które wyznaczyły klasycznie wyróżniane gniazda znaczeniowe – odapelatywne nazwiska charakteryzujące (przezwickowe), odzawodowe, równe imionom, odetniczne, odheraldyczne, hipokorystyczne, patronimiczne, lokalizujące oraz sztuczne (kancelaryjne).

Poddając badany antroponomastykon ocenie ilościowej, wśród wskazanych wyżej jego grup strukturalno-semantycznych dało się zauważyć dominację przezwickowych nazwisk odapelatywnych, a wśród typów słowotwórczych przewagę form na *-ski*, *-cki* (połowa ogółu nazwisk męskich) jako mian wieloznacznych: lokalizujących, patronimicznych lub kancelaryjnych, niepoddających się precyzyjnej ilościowo-jakościowej kwalifikacji. Popularne okazały się formacje na *-icz*, a szczególnie formy na *-owicz*. Wśród nazwisk z podstawowym *-k-* sufiksalnym najczęściej wystąpiły nazwiska zakończone na *-ak*, co może być podyktowane importem tego przyrostka wraz z możliwym

osadnictwem mazowieckim na tym terenie, położonym w bezpośrednim sąsiedztwie ziemi bełskiej – historycznego lenna mazowieckiego.

Równoległe do wskazanych wyżej nominacji męskich obejmujących mężów i synów, stały się formy żeńskie: żon, wdów i córek, tworzone od nazwisk męskich za pomocą określonego repertuaru formantów na *-icha, -ka, -ina, -owa, -anka (//-onka), -na, -ówna* i drogą derywacji fleksyjnej (od nazwisk na *-ski, -y*).

Obok przeważającej liczby form syntetycznych męskich i żeńskich wystąpiły formy opisowe (deskrypcje) odnoszące się do: synów, żon i córek, które wskazują na zależność tych osób od ojca i męża. W niektórych przykładach został ukazany najstarszy schemat odmężowskiej identyfikacji kobiet: *imię + forma patronimiczna + forma marytonimiczna*. Ten rodzaj deskrypcyjnej prezentacji osób świadczy o różnicy w statusie społecznym (urzędowym) dorosłych mężczyzn w stosunku do żon i potomków, dla których ponawiana forma nazwiska męża czy ojca była jeszcze niekonieczna. Choć w odniesieniu do dorosłych mężczyzn w kancelarii kościelnej obowiązująca jako syntetyczna, niekiedy była jeszcze niespetryfikowana pod względem formalnym, czego przejawem jest jej wariantyzacja graficzno-fonetyczna, morfologiczna i niekiedy nawet jeszcze leksykalna.

W pracy przedstawiono charakterystykę wszystkich nazw genetycznie polskich, obcych oraz hybrydalnych, co dało podstawę do wyodrębnienia z całej bazy badawczej form o cechach leksykalno-morfologicznych obcych. Obce cechy fonetyczne zostały omówione w osobnym rozdziale – wspólnie z grafiką.

Zaprezentowany materiał antroponimiczny krasnostawian z końca XVIII stulecia, poddany jakościowej oraz ilościowej ocenie, wpisuje się w ówczesne normy polskiej mapy antroponimicznej jako jej synchroniczny segment zakorzeniony niekiedy w odległej prasłowiańskiej i średniowiecznej tradycji nazewniczej (w wypadku nazwisk opartych na bazie słowiańskich imion złożonych). Najmocniej związany z epoką średniopolską zapowiada dalszy rozwój tego systemu nominacyjnego oraz odstępstwa od niego (nazwiska zaginione, typy nazwisk tradycyjnych lub zyskujących na popularności), co pokazały przedstawione w pracy szczegółowe dane statystyczne.

Uzupełniając całość pracy, umieszczono na końcu aneksu: bibliograficzny, dokumentacyjny i kartograficzny.